

ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM PORODICA NESTALIH OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. dr Jagoda Petrović¹
Fakultet političkih nauka Banja Luka
Studijski program Socijalni rad

Mr. sc. Olivera Grbić²
Fakultet političkih nauka Banja Luka
Studijski program Socijalni rad

Dipl. soc. radnik Marko Ružičić³
UG Centar za treću dob Banja Luka

Apstrakt: U Bosni i Hercegovini još uvijek 6.126 porodica čeka informacije o sudbini svojih 6.586 članova, koji su nestali tokom rata u periodu od 1992. do 1995. godine (MKCK, 2019). Zbog nestanka članova porodice, mnoge žene su preuzele ulogu nosilaca domaćinstava. U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja zadovoljstva životom porodica nestalih, koje se definiše kao kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti (Sousa i Lyubomirsky, 2001, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016). Polazna hipoteza je da članovi porodica nestalih percipiraju nizak nivo zadovoljstva životom, bez obzira na njihova sociodemografska obilježja. Metoda ispitivanja pomoću upitnika primijenjena je na uzorku od 200 predstavnika porodica nestalih, proporcionalno zastupljenih iz oba entiteta BiH i Brčko Distrikta. Prvi dio upitnika sastojao se od pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika (pol, dob, nacionalna pripadnost, stepen obrazovanja, stambeni uslovi i finansijske prilike). Drugi dio upitnika čini Skala zadovoljstva životom (Satisfaction With Life Scale, Pavot i Diener, 1993). Ona se sastoji od pet tvrdnji koje opisuju različite aspekte zadovoljstva životom za koje su ispitanici iskazali stepen slaganja na skali od 1 do 7. Dodatne informacije prikupljene su metodom fokus grupnog intervjua sa članovima udruženja porodica nestalih osoba. Rezultati istraživanja potvrdili su da članovi porodica nestalih osoba u BiH percipiraju nizak nivo zadovoljstva životom. Trauma neizvjesnog gubitka i višegodišnje bezuspješno traganje za bližnjima stvara osjećaj bespomoćnosti i beznadežnosti. Uz brigu za obezbjeđenje materijalnih uslova života, prioritet je bio odgoj i vaspitanje djece. Za unapređenje zadovoljstva životom porodica nestalih preporučuje se mrežni socijalni rad.

Ključne riječi: zadovoljstvo životom, porodice nestalih osoba, mrežni socijalni rad

UVOD

Usljed ratnih zbivanja u periodu od 1991. do 1995. u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu BiH) nestalo je 31.196 osoba, od kojih je identifikovano oko 70%, dok 6.126 porodica još uvijek čeka informacije o sudbini 6.586 nestalih članova porodica (MKCK, 2019). Osnovno obilježje ovih porodica je traumatsko iskustvo gubitka bližnjih i višegodišnja neizvjesnost u vezi sa istinom o njihovom nestanku. U većini ovih porodica žene su preuzele ulogu nosioca domaćinstva, a time i odgovornost za odgoj i vaspitanje djece.

Rezultati istraživanja zadovoljstvo životom porodica nestalih primjenom metode anketnog ispitivanja i fokus grupnog intervjua, pokazali su nizak nivo zadovoljstva životom članova porodica

¹ jagoda.petrovic@fpn.unibl.org

² olivera.grbic@fpn.unibl.org

³ naumpade@gmail.com

nestalih, što nije značajno povezano sa socioekonomskim uslovima njihovog života, od kojih su razmatrani stepen obrazovanja, finansijska i stambena situacija. Ove porodice dobijaju psihosocijalnu podršku prvenstveno unutar vlastitih porodica i udruženja nestalih osoba. Značajan doprinos daje Institut za traženje nestalih osoba BiH i Međunarodni crveni krst. Jačanje povjerenja u institucije može se ostvariti kroz mrežni socijalni rad, u kome centar za socijalni rad, kao organ starateljstva, ima centralnu ulogu.

Teorijska polazišta i definiciona razgraničenja

U literaturi postoje različite definicije, teorije, modeli, mjerni instrumenti i termini koji se odnose na pojam kvaliteta života, među kojima su subjektivni kvalitet života, subjektivna dobrobit, sreća, zadovoljstvo životom. Iako se često koriste kao sinonimi, ovi termini nemaju uvijek isto značenje. Nedostatak univerzalno prihvaćene definicije i "zlatnog standarda" mjerenja kvaliteta života ostavlja mogućnost da se pojam kvaliteta života definiše u zavisnosti od područja i predmeta istraživanja.

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, kvalitet života je lična percepcija položaja pojedinca u specifičnom kulturološkom, društvenom i sredinskom kontekstu (World Health Organization, 1998). Jedna od širih definicija određuje kvalitet života kao opšte blagostanje, koje uključuje objektivne činioce i subjektivno vrednovanje fizičkog, materijalnog, socijalnog i emotivnog blagostanja, uključujući lični razvoj i svrhovitu aktivnost, a sve posmatrano kroz lični sistem vrijednosti pojedinca (Felce i Perry, 1993). Multidimenzionalni koncept kvaliteta života obuhvata sljedeće komponente: životni standard, zdravlje, produktivnost, mogućnost ostvarivanja bliskih kontakata, sigurnost, pripadanje zajednici kao i osjećaj sigurnosti u budućnost (Cummins, 1998). Kvalitet života se definiše kao subjektivni doživljaj vlastitog života određen objektivnim okolnostima u kojima osoba živi, karakteristikama ličnosti koje utiču na doživljavanje realnosti i njenog specifičnog životnog iskustva, a preduslovi za kvalitetan život su puno i aktivno učestvovanje u interakcijskim i komunikacijskim procesima, kao i razmjena u okviru fizičkog i društvenog okruženja (Krizmanić i Kolesarić, 1989). Dakle, kvalitet života je primarno psihološki fenomen, odnosno vrsta generalnog stava prema vlastitom životu i njegovim područjima te, kao i bilo koji drugi stav, uključuje kognitivnu i afektivnu evaluaciju objekta stava, pri čemu zadovoljstvo životom predstavlja afektivnu komponentu stava prema životu (Felce i Perry, 1993).

Teorijski koncept kvaliteta života usko je povezan s konceptom zadovoljstva životom. Neki autori zadovoljstvo životom definišu kao „globalnu evaluaciju neke osobe o svom životu“ (Pavot i sar. 1991, Penezić, 2006, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016: 92). Radi se kognitivnoj evaluaciji vlastitog cjelokupnog života kroz koju svaki pojedinac procjenjuje svoj život (Penezić, 2006). Zadovoljstvo životom najčešće se definiše kao kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti (Sousa i Lyubomirsky, 2001, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016). Procjena zadovoljstva životom je subjektivna, pri čemu se osobi omogućuje da koristi bilo koje informacije koje smatra relevantnim za evaluaciju svog života. Iako postoji slaganje o bitnim komponentama "dobrog života" (npr. dobri međuljudski odnosi, zdravlje i sl.), različite osobe pripisuju različitom težinu pojedinim komponentama ili imaju druge standarde za ocjenu uspješnosti u pojedinim oblastima života. Zato je važno ispitati globalnu procjenu nečijeg života, a ne samo zadovoljstvo pojedinim aspektima (Pavot i Diener, 1993). U našem istraživanju zadovoljstvo životom se posmatra kao kognitivna procjena subjektivne dobrobiti u širem konstruktivnom kvalitetu života, odnosno kao jedan od indikatora kvaliteta života ili stepen do kog osoba pozitivno procjenjuje ukupni kvalitet svog života (Veenhoven 1996, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016).

Neka istraživanja ukazuju na razlike u kvalitetu života s obzirom na pol, dob, stepen obrazovanja, bračni status, kulturu i sl. U većini istraživanja nisu utvrđene polne razlike u subjektivnoj percepciji kvaliteta života, dok je u nekim utvrđena negativna povezanost dobi i kvaliteta života (Pastuović, Kolesarić i Krizmanić, 1995; Vuletić, 2004; Martinis, 2005, prema Lučev i Tadinac, 2008). Istraživanja pokazuju da, u pravilu, osobe u braku ili izvanbračnoj zajednici percipiraju veći stepen kvaliteta života u odnosu na samce, da su osobe višeg obrazovnog nivoa zadovoljnije svojim životom od onih nižeg obrazovanja a pokazalo se da, iako pojedinci žive u različitim kulturnim sredinama, prosječan nivo zadovoljstva životom svjetske populacije varira samo oko 20% (Cummins, 2003, prema Vuletić i Misajon, 2011).

Istraživači su slaglasni da pojam kvaliteta života obuhvata kombinaciju objektivnih i subjektivnih varijabli, pri čemu se opaža slaba povezanost između čovjekove subjektivne procjene kvaliteta života i objektivnih životnih uslova (Cummins, 2000). Poboľjšanjem socijalnih uslova života povećava se i subjektivna percepcija kvaliteta života, ali na određenom nivou ta povezanost se gubi (Cummins, 2000a). Ukoliko su zadovoljene osnovne životne potrebe čovjeka, povećanje materijalnog bogatstva neće značajno uticati na subjektivnu mjeru kvaliteta života. Ovo je polazište u istraživanju zadovoljstva životom specifične skupine stanovništva - članova porodica nestalih osoba u BiH. Postavlja se pitanje da li su socioekonomske prilike presudne za percepciju zadovoljstva životom članova porodica nestalih, koji žive opterećeni osjećajem neizvjesnog gubitka i nade u pogledu otkrivanja istine o nestanku bližnjih.

Prema međunarodnom pravnom određenju, pojam "prisilni nestanak" se definiše kao "hapšenje, pritvaranje, otmica ili bilo koji drugi oblik lišavanja slobode od strane državnih organa ili lica ili grupe lica koja postupaju po ovlašćenju, uz podršku ili saglasnost države, nakon čega se odbija da se prizna lišavanje slobode ili se skriva sudbina nestalog lica ili mesto na kome se ono nalazi, čime se takvo lice stavlja van zaštite zakona" (Konvencija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka, član 2).

Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) "nestale osobe" ili "osobe čija je sudbina nepoznata" definiše kao osobe "čije porodice nemaju nikakvih informacija o njima i/ili su prijavljeni kao nestali na osnovu pouzdanih informacija usljed oružanog sukoba (međunarodnog ili nemeđunarodnog) ili unutrašnjeg nasilja (unutrašnjih poremećaja (unutrašnje napetosti) i situacija koje zahtijevaju određene neutralne i neovisne institucije i posrednike)" (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2006: 8). Ove dvije definicije, kao i Ženevski protokoli I-IV o zaštiti žrtava rata, bile su osnov za zakonsko određenje pojma nestale osobe u BiH, koje glasi: „Nestala osoba je osoba o kojoj porodica nema nikakvih vijesti i/ili je prijavljena na temelju pouzdanih informacija kao nestala osoba usljed oružanog sukoba koji se dogodio na teritoriju bivše SFRJ. Ovaj se zakon odnosi na osobe nestale u razdoblju od 30. aprila 1991. godine do 14. februara 1996. godine“ (Zakon o nestalim osobama BiH, član 2, stav 1). Prema istom zakonu, „porodica nestale osobe je dijete rođeno u braku ili van braka, usvojeno dijete, kao i pastorče koje je nestala osoba izdržavala, bračni ili vanbračni partner, roditelji (očuh, maćeha), usvojlac, sestra i brat nestale osobe koje je nestala osoba izdržavala“ (Zakon o nestalim osobama BiH, član 2, stav 2). Pojam „nestala osoba“ uključuje i civile i borbe, koji su nestali tokom oružanih sukoba u BiH, a da bi se neka osoba smatrala nestalom mora da budu istovremeno ispunjena sljedeća tri uslova: da porodica nema nikakvih vijesti o nestalom članu, da je prijavila nestanak i da o sudbini nestale osobe ne postoje pouzdane informacije.

Iako je od završetka rata prošlo više od 25 godina, „6.126 porodica još uvijek čeka informacije o sudbini svojih 6.586 nestalih članova porodica“ (MKCK, 2019). Karakteriše ih kumulacija traumatskih iskustava. Prva trauma se desila kada su izgubili voljenu osobu, dugogodišnje bezuspješno traganje za bližnjima je „tiho“ traumatsko iskustvo s kojim se svakodnevno nose, a svako novo saznanje da, na osnovu pronađenih posmrtnih ostaka, nisu identifikovani njihovi bližnji, predstavlja svojevrsnu traumu. Brzina oporavka, nakon gubitka, ili nepovoljnih vijesti o identifikacija posthumnih tragova, zavisi od toga ko je izgubljena osoba (njen uzrast i uloga, stepen bliskosti sa njom i sl.) i da li je taj gubitak bio očekivan ili ne. Oporavak zavisi i od osobina ličnosti, načina suočavanja sa stresom i krizama, ranijih gubitaka i stresova koji se dešavaju u isto vrijeme kada i gubitak i podrške koju osoba dobija od okoline. Proces oporavka ne znači i kraj tugovanja. Kod većine ljudi godišnjice nestanka, bitni datumi, praznici i druga podsjećanja na nestalu osobu oživljavaju osjećaj gubitka i godinama nakon što se desio. Uz sve to, porodice nestalih se suočavaju sa drugim životnim izazovima, a najznačajniji je briga za potomstvo, pogotovo kada se ima u vidu da su ulogu nosioci domaćinstva uglavnom preuzele žene. Dugogodišnje iščekivanje i borba sa realnim problemima iscrpljuje snagu članova porodica nestalih i utiče na njihovo ukupno zadovoljstvo životom.

Metodološki pristup

Predmet istraživanja, čiji su rezultati prikazani u ovom radu, je percepcija zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH. Polazna pretpostavka je da članovi porodica nestalih osoba percipiraju nizak nivo zadovoljstva životom, bez obzira na socioekonomska obilježja porodica nestalih osoba. Ova pretpostavka ispitana je kroz utvrđivanje povezanosti između ukupnog zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba i stepena njihovog obrazovanja, finansijskih i stambenih uslova života.

Prikupljanje podataka obavljeno je metodom ispitivanja pomoću anketnog upitnika i fokus grupnih intervjua. Prvi dio upitnika su činila pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika (pol, dob, nacionalna i entitetska pripadnost, stepen obrazovanja, finansijska situacija i stambene prilike). Drugi dio upitnika je Skala zadovoljstva životom (Satisfaction With Life Scale, Pavot i Diener, 1993). Ona se sastoji se od pet tvrdnji, koje opisuju različite aspekte zadovoljstva životom (npr. "Sve važne stvari koje sam želio u životu, već sam ostvario"), za koje su ispitanici iskazivali stepen slaganja na skali od 1 do 7 (1- u potpunosti se ne slažem; 2 – ne slažem se; 3 – donekle se ne slažem; 4 – niti se slažem niti se ne slažem; 5 – donekle se slažem; 6 – slažem se; 7 – u potpunosti se slažem). Pri tumačenju rezultata ispitivanja zadovoljstva životom porodica nestalih osoba ukupan skor odgovora na pitanja iz Skale zadovoljstva životom svakog ispitanika tumačen je na sljedeći način: ekstremno zadovoljan/na: 31-35 bodova; zadovoljan/na: 26-30 bodova; malo zadovoljan/na: 21-25 bodova; neutralan/a: 20 bodova; malo nezadovoljan/a: 15-19 bodova; nezadovoljan/na: 10-14 bodova; ekstremno nezadovoljan/na: 5-9 bodova. Bodovni rezultati za svakog ispitanika su rangirani ocjenama od 1 do 7, pri čemu ocjena 1 izražava ekstremno nezadovoljstvo, a ocjena 7 ekstremno zadovoljstvo. Na osnovu toga dobijena je slika o njihovoj percepciji zadovoljstva životom.

Uzorak ispitanika kreiran je proporcionalno sa entitetskom, nacionalnom i polnom zastupljenošću ispitanika u ukupnoj strukturi porodica nestalih osoba. Uzorak je činilo 100 (50%) ispitanika iz šest gradova/opština Federacije BiH, 90 (45%) ispitanika iz osam gradova/opština Republike Srpske i 10 (5%) ispitanika iz Distrikta Brčko BiH. Odabir gradova se skoro u potpunosti podudara sa gradovima u kojima je evidentiran najveći broj porodica nestalih osoba. Najveći broj ispitanika su Bošnjaci (111 ili 55,5%), zatim Srbi (77 ispitanika ili 38,5%) i Hrvati (12 ispitanika ili 6%). Većina ispitanika je ženskog pola, što korespondira sa vrstom srodstva između ispitanika i nestalih članova porodica. Naime, 84 ispitanika (42%) su osobe koje tragaju za svojim supruzima, njih 59 (29,5%) traga za nestalim sinovima, 45 ispitanika (22,5%) traga za očevima, a njih 12 (6%) još uvijek ne zna gdje su njihova braća. Među njima su i porodice koje su pretrpjele višestruke gubitke (suprug, sin, brat, zet, svekar...). Većina ispitanika (40%) ima srednju stručnu spremu, 23,5% ispitanika je sa završenom osnovnom školom, 17,5% ima višu stručnu spremu, 9% visoku stručnu spremu, 6% je bez osnovne škole, a 4% ima poslijediplomsko (master) obrazovanje.

Fokus grupni intervjui obavljeni sa članicama udruženja nestalih osoba iz tri nacionalna korpusa (Bošnjaci, Hrvati i Srbi). Grupe su činile osobe koje se već poznaju i koje su iskazale spremnost za razgovor. To je omogućilo otvorenu komunikaciju, nesputano iskazivanje osjećanja i grupnu interakciju. Kvalitativna metodologija konstruktivističkog tipa polazi od toga da se u fokus grupi konstruišu značenja koja su specifična za određeni socijalni milje. Kombinacija anketnog ispitivanja i fokus grupnih intervjua omogućila je bolje razumijevanje istraživane pojave.

Rezultati istraživanja

Na osnovu rezultata anketnog ispitivanja, utvrđena je prosječna ocjena zadovoljstva životom ispitanika, a to je ocjena 3 (prilično nezadovoljan/na).

Tabela 1.
Percepcija zadovoljstva životom porodica nestalih osoba u BiH

Bodovi	Opis	Ocjena	No	%
31 - 35	Ekstremno zadovoljan/na	7	3	1,5
26 - 30	Zadovoljan/na	6	41	20,5
21 - 25	Malo zadovoljan/na	5	26	13,0
20	Neutralan/a	4	8	4,0
15 - 19	Malo nezadovoljan/a	3	47	23,5
10 - 14	Nezadovoljan/na	2	50	25
5 - 9	Ekstremno nezadovoljan/na	1	25	12,5
Ukupno			200	100

Većina ispitanika (122 ili 61%), iskazuje nezadovoljstvo životom, koje se kreće u rasponu od neznatnog nezadovoljstva (23,5%), preko nezadovoljstva (25%) do ekstremnog nezadovoljstva (12,5%). Među ispitanicima je 4% onih koji su neutralni (niti su zadovoljni, niti nezadovoljni svojim životom), što indicira svojevrstu letargiju. Od 35% ispitanika, koji su izjavili da su zadovoljni svojim životom,

13% iskazuje neznatno zadovoljstvo, 20% je zadovoljno a samo 1,5% je ekstremno zadovoljno. Na nizak stepen zadovoljstva životom ukazuju i to što je među ispitanicima osam puta više ekstremno nezadovoljnih u odnosu na ekstremno zadovoljne, te skoro duplo više onih koji iskazuju prilično nezadovoljstvo u odnosu na one koji su prilično zadovoljni.

Rezultati su potvrdili polaznu hipotezu da članovi porodica nestalih osoba iskazuju nizak stepen zadovoljstva životom. Polazeći od toga da je zadovoljstvo „opažena razlika između aspiracija i dostignuća, koja se kreće od percepcije ispunjenosti do percepcije deprivacije“ (Campbell, Converse i Rogers 1976, Diener, 1984, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016), može se zaključiti da kod članova porodica nestalih prevladava percepcija deprivacije u odnosu na percepciju ispunjenosti. Njihove aspiracije u vezi sa pronalaženjem nestalih članova su daleko ispod postignuća ostvarenih u proteklom periodu. Osobe koje imaju najviši stepen obrazovanja (master studij), iskazuju i najviši stepen zadovoljstva životom (ocjena 5). Neutralan stav iskazuju osobe sa završenom osnovnom školom, kao i osobe sa višom i visokom stručnom spremom. Najniži stepen zadovoljstva životom (ocjena 3) zabilježen je kod osoba koje su bez osnovne škole ili su završile srednju školu.

Tabela 2.
Povezanost stepena zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH sa stepenom obrazovanja

		Zadovoljstvo životom	Obrazovanje
Spearman's rho	Zadovoljstvo životom	1.000	.134
			.058
		200	200
Obrazovanje		.134	1.000
		.058	.
		200	200

Korelacija između zadovoljstva životom i stepena obrazovanja ne može se svrstati u statistički značajne, te iako postoje indikacije, na ispitivanom uzorku ne može se utvrditi povezanost. Većina ispitanika (129 ili 64,5%) je zadovoljna finansijskom situacijom, od kojih je 49% uglavnom zadovoljno i 15,5% zadovoljno. Nezadovoljstvo je iskazao 71 ispitanik (34,5%). To je u skladu sa radnim statusom ispitanika, među kojima je 40,5% osoba u stalnom radnom odnosu, 48,5% penzionera, 6,5% ispitanika u privremenom radnom odnosu i 4,5% nezaposlenih.

Tabela 3.
Povezanost stepena zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH sa stepenom zadovoljstva finansijskim stanjem porodice

		Zadovoljstvo životom	Zadovoljstvo finansi. stanjem por.
Spearman's rho	Zadovoljstvo životom	1.000	.160*
			.024
		200	200
Zadovoljstvo finansijskim stanjem porodice		.160*	1.000
		.024	.
		200	200

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Rezultati pokazuju da postoji mala korelacija između zadovoljstva životom i zadovoljstva finansijskim stanjem porodice. Situacija u vezi sa radnim angažmanom članova porodica nestalih je mnogo povoljnija u odnosu na opšte stanje u BiH. Naime, u periodu realizacije istraživanja zvanična

stopa nezaposlenosti u BiH bila je 34,3% ([Agencija za rad i zapošljavanje BiH](#), 2020), dok je kod članova porodica nestalih bila 4,5%. Iako je među njima značajan broj penzionera, redovni mjesečni izvori prihoda doprinose osjećaju finansijske sigurnosti, a time i zadovoljstvu finansijskim prilikama.

Zadovoljstvo stambenom situacijom je iskazalo 78% ispitanika (52,5% je uglavnom zadovoljno a 25,5% je zadovoljno), naspram 22% koji su uglavnom nezadovoljni ili nezadovoljni.

Tabela 4.
Povezanost stepena zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH sa stepenom zadovoljstva stambenom situacijom porodice

Correlations			Zadovoljstvo životom	Zadovoljstvo stambenom situacijom porodice
Spearman's rho	Zadovoljstvo životom	Correlation Coefficient	1.000	.072
		Sig. (2-tailed)	.	.313
		N	200	200
	Zadovoljstvo stambenom situacijom porodice	Correlation Coefficient	.072	1.000
		Sig. (2-tailed)	.313	.
		N	200	200

Korelacija između zadovoljstva životom i zadovoljstva stambenom situacijom porodica nestalih ne može se svrstati u statistički značajne, te iako postoje indikacije, ne može se tvrditi da postoji povezanost na uzorku ispitanika u ovom istraživanju. Stambene prilike, koje većina ispitanika ocjenjuje kao povoljne, nisu značajne za ukupno zadovoljstvo životom, koje je kod većine ispitanika na niskom nivou.

Od tri indikatora socioekonomskih uslova života, jedino se u slučaju percepcije finansijske situacije porodica nestalih zapaža povezanost sa zadovoljstvom životom. No, radi se o relativno slaboj povezanosti, što indicira da socioekonomski uslovi života porodica nestalih nemaju značajan uticaj na njihovu percepciju zadovoljstva životom. Unutarporodične prilike ne mogu se tretirati kao jedini generatori nezadovoljstva, niti se uzroci nezadovoljstva mogu svesti na materijalne uslove života porodica nestalih osoba.

Fokus grupni razgovori su potvrdili da se radi o višestruko vulnerabilnoj skupini: žene starije životne dobi, samohrane majke, nižeg obrazovnog nivoa, penzioneri, izbjeglice/raseljeni ili povratnici. Većina nosilaca domaćinstva nestalih osoba su žene, koje tragaju za nestalim muževima, braćom ili sinovima, o čemu govore iskazi poput ovog: „Uglavnom smo žene, jer su većinom stradali naši muževi koji su bili borci u ratu.“ Takođe, radi se o starijim osobama, što potvrđuju sljedeće izjave: „To su osobe većinom starije životne dobi, tj. supruge, koje su izgubile svoje muževe, i roditelji poginulih branitelja.“; „Svi smo mi stare osobe... Kad mi je muž nestao imala sam 37 godina, a sada sam stara i bolesna.“ Mnoge od njih su bile primorane da migriraju zbog ratnih dešavanja, što jedna od sagovornica opisuje na ovaj način: „Naše udruženja okuplja i pruža pomoć porodicama nestalih, koje su bile protjerane pa su se vratile svojim kućama. Ustvari, pronalazak njihovih bližnjih je bio podsticaj da se vraćaju jer su smatrali da će na taj način lakše doći do informacija, a isto tako već su bile pokrenute akcije pronalaska“. Zajedničko obilježje članova porodica nestalih su traumatska ratna iskustva, o čemu govori jedna od intervjuisanih: „Rat je najveći stresor i u ratu se budi ono najgore, on podstiče mračne umove. Na ratištu su ginuli i ovi i oni, ali mračne umove podstiče da takve stvari rade... Moja baka je imala petoro djece. Ona kaže, jedan je pogin'o, srce mi otkin'o. To ne može da se nadoknadi.“

Analiza fokus grupnih intervjuja ukazala je na kompleksan psihološki status članova porodica nestalih osoba, kod kojih prevladavaju sljedeća osjećanja: *bol za nestalim članovima porodice, osjećaj bespomoćnosti i briga za potomstvo.*

Osjećaj bola izražavaju i oni koji su doživjeli višestruke gubitke, i oni koji su izgubili jednog člana porodice: „Svaki gubitak boli na svoj način. Ima žena kojima su ostali sinovi preživjeli, ali se

gubitak jednog ne može kompenzirati. Ne znači da je manje teško u odnosu na onog ko je izgubio dvoje ili troje. Treba sačuvati zdrav razum, da živiš sa svim tim bolom i budeš razuman.“; „Moj život je tuga i jad. Ubijena mi je porodica (sin i suprug). Ne pripadam nikome.“

Osjećaj bespomoćnosti proizlazi iz činjenice da je proces traženja nestalih dugotrajan i iscrpljujući. Otuda opasnost da se razvije osjećanje naučene bespomoćnosti, koje se ispoljava kada osoba opazi da jednom ili nekoliko puta njene akcije i postupci ne dovode do željenog rezultata. Pitajući se zašto je to tako, osoba počinje da sumnja u mogućnost ostvarenja željenog cilja. Za članove porodica nestalih dugo iščekivani cilj je pronalazak bližnjih. Razočarenja slabe njihovu nadu i snagu. Svaki novi neuspjeh doživljavaju kao potvrdu svoje opšte neuspješnosti te prijeti opasnost da odustanu od daljih napora. Prateće manifestacije su odlaganje obaveza, izbjegavanje odgovornosti, osjećaj tuge, srdžbe ili napetosti i nesigurnost u pogledu dešavanja u budućnosti.

Zabrinutost za potomke potiskuje ovakav ishod. Mnoge žene su, usljed nestanka članova porodice, preuzele ulogu nosioca domaćinstva. Uz brigu za materijalne uslove života, prioritet je odgoj i vaspitanje djece, o čemu jedna od sagovornica kaže: „Većina nas je bez škole. Ja sam završila samo osam razreda osnovne. Uglavnom smo nezaposlene. Ustvari, primamo male penzije od pokojnih muževa. Dok sam bila mlada radila sam po njivama, a sada ne mogu. Članovi naših porodica su nezaposleni. Ćerka mi je radila kao konobarica. Sada su i ona i sin ostali bez posla.“ Briga za djecu nastavljena je i nakon sticanja njihovog punoljetstva, o čemu govori sljedeća izjava: „Ja nemam ni braću ni sestre. Niko od rodbine mi ne može pomoći. Većina njih su takođe izbjeglice i rasuti su kojekuda. Svako se bori za sebe i niko nikome ne može da pomogne, čak i kad bi htio. Živjeli smo u Lukavcu, na Ozrenu. Muž mi je nestao 1995, prilikom pada Ozrena. Nikada ga nisu našli. Ostala sam sa četvoro djece. Najmlađe dijete je imalo četiri godine, drugo 10 godina, a treće i četvrto 14 i 15 godina. Dvije ćerke su se udale i teško žive, a ja živim sa sinom i još jednom ćerkom. Ne mogu mi puno pomoći kad su nezaposleni. Sin armirač je sada ostao bez posla a ćerka je radila kao konobarica pa i ona sada ne radi.“ Zabrinutost za već odraslu djecu jedna sagovornica izražava ovim riječima: „Niko ne radi, a stan mali. Sin bi da se ženi, ali nema kuda. Kako da izgradi svoju porodicu? Od čega da žive i gdje?“ Druga izjavljuje: „Mnogi od nas su ujedno i izbjeglice. Jedva smo dobili smještaj. Živim sa dvoje odraslih ljudi, sinom i ćerkom. Mi imamo problem da obezbijedimo njima život. Kad treba da se osamostale, nemamo mogućnost da im pomognemo, a oni nemaju prava da od nekih državnih organa dobiju pomoć.“ Kod nekih žena su pomiješani osjećaji satisfakcije zbog uspješnog odrastanja njihovih nasljednika i bola zbog nestanka bližnjih: „Imam još dvije ćerke i petoro unučadi. Jedna ćerka je ovde. Unuka sam othranila. Pet dana je imao kad su ga doveli iz bolnice. Sad ima 24 godine. Ženiće se. Doživjela sam, hvala bogu, da ga oženim. Da živim u inat što ne mogu da umrem.“

Žene, koje su preuzele ulogu nosioca domaćinstava, bore se za psihosocijalnu dobrobit porodice. Većina učesnica fokus grupnih intervjua izjavljuje da najveću podršku dobijaju od članova svojih porodica i drugih bliskih osoba (rodbina, susjedi, prijatelji). No, doprinos ovih mikrosocijalnih mreža ograničen je zbog nepovoljnih društvenih uslova u kojima žive.

Značajan izvor psihosocijalne podrške pružaju udruženja nestalih osoba kroz različite oblike djelovanja: rješavanje statusnih pitanja porodica, izgradnja i održavanje memorijalnih centara, podrška u postupcima identifikacija i organizovanja kolektivnih sahrana identifikovanih, briga o djeci nestalih osoba (upisi u školu, stipendije), podizanje svijesti o problemima porodica nestalih i zalaganje za njihova prava, podnošenje krivičnih prijava, prikupljanje podataka od svjedoka, pronalaženje i pomaganje onima koji svjedoče na sudu. Prevladavanje traumatskog iskustva je bolan i dugotrajan proces, ali su pomaci vidljivi, o čemu govori jedna od članica udruženja: „Evidentan je napredak u odnosima prema cjelokupnom stanju u kojem su se te osobe našle. Takođe, vidan je stav koje te osobe imaju prema nestanku člana svoje porodice. Na neki način to je postalo prihvaćeno, počeli su lakše da se nose sa ovim problemom, da ga prihvataju i sa njim žive. Počele su da se vraćaju normalnim životnim aktivnostima, da se smiju, da budu raspoložene, da se druže, bez osjećaja griže savjesti, bez osjećaja da li je ispravno da to rade. Život je za njih ponovo dobio smisao, iako to ne umanjuje njihovu tugu i agoniju zbog gubitka bliske osobe.“

Udruženja održavaju nadu u vezi sa pronalaskom nestalih osoba. O tome govore predsjednice udruženja: „Organizujemo odlazak na izlete u druge gradove. Pružamo psihološku podršku tako što ih stalno podstičem da ne izgube nadu da će pronaći svoje izgubljene članove. Ne dam im da misle da je sve gotovo i da ih neće naći.“; “Odlazak na izlete u druge gradove je vrsta podrške kojom ih stalno podstičem da ne izgube nadu da će pronaći bližnje. Sve napore sam dala da moraju da se strpe da će

jednog dana doći i taj dan da ih pronađemo.” Kroz rad udruženja se održava i razvija pozitivan stav prema životu, što se očituje u ovoj izjavi: „Članovi porodica nestalih lica su se okrenuli jedni drugima. Tako su, na neki način, ostvarivali međusobnu pomoć, kroz razgovor, razmjenu iskustava ili u razgovorima sa članovima porodice, vrlo rijetko sa stručnim licima... Takođe, međusobno druženje, razgovor i opuštanje dobro su im došli.“

Jedan od ciljeva udruženja je utvrđivanje “istine i pravde”. “Iako udruženja porodica obično predstavljaju porodice iz jedne etničke grupe, ona su razvila blisku i intenzivnu saradnju, objedinjujući svoje zahtjeve za odgovorima o sudbini njihovih najmilijih” (MKCK, 2018: 12). Udruženja nestalih protežiraju *mir, toleranciju i razumijevanje*, što potvrđuje izjava jedne od članica udruženja: „Mi radimo iz srca i duše. Želimo mlađim generacijama da prenesemo šta se dogodilo, a najviše zato da razumiju i ne dozvole da se nešto tako ikada ponovi. Mi smo lično pretrpjeli i trpimo ogroman bol. Taj bol vas nauči da je sve drugo manje bitno. Zato imamo veliku toleranciju prema ljudima. Nije važno odakle su i ko su. Kažem često da smo mi, u stvari, najveći zagovornici mira.“ Udruženja porodica nestalih osoba su usmjerena ka budućnosti, sa željom da se živi u zajedništvu, miru i uzajamnom razumijevanju. Sjećanja i svjedočenja o proživljenom gubitku i patnji, u konačnici, imaju upravo tu svrhu.

ZAKLJUČAK

Nasuprot mišljenju da su socijalni i ekonomski resursi pojedinca ili porodice presudni za osjećaj zadovoljstva životom, i ovo istraživanje pokazuje da je, ipak, riječ o dvosmjernoj vezi. Ispostavilo se da zadovoljstvo životom porodica nestalih treba posmatrati, ne samo kroz unutrašnje socioekonomske resurse članova porodice i porodice u cjelini, nego i kroz spoljašnje pozitivne i negativne faktore, što podrazumijeva socijalnu podršku u okruženju, povjerenje u institucije i zajednicu i sl. te kroz iskustva uspjeha u suočavanju sa spoljnim, tj. iskustvo otpornosti (Achour i Nor, 2014, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016).

Višegodišnje bezuspješno traganje za bližnjima dovodi do kumulacije traumatskih iskustava. Prvobitna traumatizacija desila se nestankom člana ili članova porodice a kasnije se dešava se pri svakoj neuspješnoj identifikaciji posmrtnih ostataka. Poljuljana nada u pronalazak bližnjih izaziva osjećaj bola i bespomoćnosti, što otežava svakodnevna briga za potomstvo. Time se tumači nizak nivo zadovoljstva životom koji je utvrđen u ovom istraživanju. Ispostavilo se da socioekonomski uslovi života porodica nestalih nisu presudni za njihovo zadovoljstvo životom. Izvore psihosocijalne podrške treba tražiti u širem okruženju. Istraživanje je pokazalo da se porodice nestalih najviše oslanjaju na podršku mikrosocijalne mreže (porodice, rodbina, susjedi, prijatelji), te podršku tercijarne mreže (udruženja nestalih osoba).

Jačanju povjerenja u institucije i zajednicu doprinosi Institut za traženje nestalih osoba. Pokazatelj učinka je to što je u BiH pronađeno i identifikovano oko 70% nestalih osoba. Nesporan je i učinak Međunarodnog komiteta crvenog krsta (MKCK), koji je u protekle dvije decenije odorganizovao pet fokus grupa sa 65 članova porodica nestalih, koje su iskazale svoje stavove i potrebe. Od 2016. do 2018. MKCK je pružio finansijsku i stručnu podršku za 54 projekta psihosocijalne podrške porodicama nestalih i pet edukativnih seminara o psihosocijalnoj podršci za preko 70 predstavnika udruženja porodica i članova terenskog osoblja Instituta za nestale osobe, što je ojačalo njihove vještine komunikacije sa porodicama nestalih i tehnika samozaštite, a preko 10.200 članova porodica nestalih je imalo direktnu ili indirektnu korist (MKCK, 2020). U periodu od 2018. do 2022. MKCK je posvećen podizanju svijesti i konsolidovanju znanja o psihosocijalnim aspektima neizvjesnog gubitka i traženju nestalih kroz saradnju sa akademskim zajednicama, nevladinim organizacijama, organizacijama Crvenog krsta i udruženjima porodica nestalih.

Značajniji doprinos se očekuje od djelatnosti socijalnog rada. Nažalost, porodice nestalih se pojavljuju kao korisnici socijalnog rada samo ukoliko ispunjavaju rigorozne kriterijume za pristup pravima po osnovu zakona o socijalnoj zaštiti. Pošto se radi o specifičnoj kategoriji stanovništva, usluge socijalnog rada treba proširiti kroz primjenu mrežnog socijalnog rada. Na osnovu mrežne analize stručnjaci mogu, zajedno sa korisnicima, da izaberu odgovarajuću strategiju rješavanja konkretnih problema. Korisna su im saznanja o tome na koje mreže se (ne)mogu osloniti, koje mreže treba mijenjati ili ponovo uspostaviti. To posebno važi za potrebe i probleme koji izviru iz strukturalnih poremećaja (gubitak člana porodice, razvod braka, napuštanje/osamostaljivanje člana porodice i sl.), nefunkcionisanja (loše obavljanje roditeljskih ili bračnih uloga, konzervativne i tradicionalne obrazovne

ili socijalne ustanove) i nepovezanosti socijalnih mreža („sektorski“ i formalni postupci profesionalaca ili ustanova i sl.).

Mrežni socijalni rad sa porodicama nestalih treba da ide u pravcu očuvanja i unapređenje funkcionalnih socijalnih veza, jačanja oslabljenih socijalnih relacija i reuspostavljanja pokidanih socijalnih mreža. Očuvanje i unapređenje funkcionalnih socijalnih veza odnosi se na mikrosocijalne mreže (porodica, susjedstvo, rodbina, prijatelji) i tercijarnu socijalnu mrežu (udruženja porodica nestalih), unutar kojih porodice nestalih crpu najveću podršku. (Re)izgradnja oslabljenih i pokidanih socijalnih veza se odnosi na poboljšanje odnosa unutar sekundarnih socijalnih mreža. Socijalni rad sa članovima porodica nestalih odnosi se na postizanje i održavanje pozitivnog stava, smanjenje osjećaja bespomoćnosti, podsticanje preostalih mentalnih i fizičkih snaga, unapređenje komunikacije i samorealizacije u društvu.

Posebna odgovornost centra za socijalni rad proizlazi iz funkcije organa starateljstva. U užem smislu, starateljstvo se odnosi na porodično-pravnu zaštitu djece lišene roditeljskog staranja i odraslih lica lišenih poslovne sposobnosti, a u širem smislu, na sve mjere društvene zaštite djece u vidu intervencije organa starateljstva u porodične odnose te poslove organa starateljstva u oblasti porodičnog, krivičnog i socijalnog zakonodavstva. Kao organ starateljstva, Centar ima preventivnu ulogu u praćenju i proučavanju problema u porodičnom životu, planiranje porodice, preventivne aktivnosti za zasnivanje i razvoj porodice, pomoć u saniranju poremećenih porodičnih odnosa, pomoć oko ostvarenja porodičnih funkcija, naročito socijalizacije i razvoja djece, pomoć porodicama koje imaju poteškoće u podizanju, vaspitanju i osposobljavanju djece za samostalan rad i život, te zaštita starijih osoba i osoba sa invaliditetom.

Literatura:

- Agencija za rad i zapošljavanje BiH. (2020). *Pregled stanja tržišta rada na dan 30.06.2020*. Dostupno na <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=4821&langTag=hr-HR>, 06.08.2020.
- Cummins, R.A. (1995). On the trail of the gold standard for life satisfaction. *Social Indicators Research*, 35, 179-200.
- Cummins, R.A. (1998). Quality of life definition and terminology: a discussion document from the International Society for Quality of Life Studies. International Society for Quality of Life Studies. 1-43.
- Cummins, R.A. (2000). Personal income and subjective well-being: A review. *Journal of Happiness Studies*, 1, 133-158.
- Cummins, R.A. (2000a). Objective and subjective quality of life: an interactive model. *Social Indicators Research*, 52, 55-72.
- Felce, D. i Perry, J. (1993). *Quality of life: A contribution to its definition and measurement*. Cardiff: Mental Handicap in Wales Applied Research Unit.
- Konvencija o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka. (2006). Dostupno na <https://drive.google.com/file/d/0B8p8CUp2v9ohU2ZRTmxMUkt6TEU/view>, pristupljeno, 10.06.2021.
- Vukadin, I. Novak, M. i Križan, H. (2016). Zadovoljstvo životom: individualna i obiteljska perspektiva. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* Vol. 24 br. 1, 2016.
- Krizmanić, M. i Kolesarić, V. (1989). Pokušaj konceptualizacije pojma „kvaliteta života“. *Primijenjena psihologija*, 10, 179-184.
- Lučev, I. i Tadinac, M. (2008). Kvaliteta života u Hrvatskoj - povezanost subjektivnih i objektivnih indikatora te temperamenta i demografskih varijabli s osvrtom na manjinski status. *Migracijske i etničke teme*, 24(1-2), 67-89
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2006). *Primjena zakona o nestalim osobama BiH, Vodič za porodice nestalih osoba*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- MKCK (2019). *Još 7.000 nestalih života - porodice nestalih osoba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnoj i odrasloj dobi. *Društvena istraživanja*, 15(4-5), 643-669.

Vuletić, G. i Misajon, R. (2011). Subjektivna kvaliteta života, u (Vuletić, G. ur) *Kvaliteta života i zdravlje*. Osijek: Hrvatska zaklada za znanost.

World Health Organization (1998). *Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment*. The WHOQOL Group. *Psychological Medicine*, 28, 551-8.

LIFE SATISFACTION OF MISSING FAMILIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *In Bosnia and Herzegovina, 6,126 families are still awaiting information on the fate of their 6,586 members, who went missing during the 1992-1995 war (ICRC, 2019). Due to the disappearance of family members, many women have taken on the role of household heads. This paper presents the results of a survey of the life satisfaction of families of the missing, which is defined as a cognitive component of subjective well-being (Sousa and Lyubomirsky, 2001, according to Kovčo Vukadin, Novak and Križan, 2016). The starting hypothesis is that family members of the missing perceive a low level of life satisfaction, regardless of their sociodemographic characteristics. The questionnaire method was applied to a sample of 200 representatives of the families of the missing, proportionally represented from both entities of BiH and the Brčko District. The first part of the questionnaire consisted of questions about the socio-demographic characteristics of the respondents (gender, age, ethnicity, level of education, housing conditions, and financial opportunities). The second part of the questionnaire is the Satisfaction With Life Scale (Pavot and Diener, 1993). It consists of five statements describing different aspects of life satisfaction for which respondents expressed a degree of agreement on a scale of 1 to 7. Additional information was collected through a focus group interview with members of the Association of Families of Missing Persons. The results of the research confirmed that family members of missing persons in BiH perceive a low level of life satisfaction. The trauma of uncertain loss and years of unsuccessful search for loved ones creates a feeling of helplessness and hopelessness. In addition to taking care of providing material living conditions, the priority was the upbringing and education of children. Network social work is recommended to improve the life satisfaction of the families of the missing.*

Key words: *life satisfaction, families of missing persons, network, social work*